

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>

LINGUOCULTURAL REPRESENTATION OF SPEECH BEHAVIOR NORMS IN ENGLISH AND RUSSIAN PAREMIOLOGICAL UNITS

Marjona Bakhodurova*Student, Faculty of English Philology and Translation Studies**Samarkand State Institute of Foreign Languages**E-mail: mbaxodurovam@gmail.com**Samarkand, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: paremiological units, paremias, speech behavior, speech norms, linguoculture, national and cultural specificity, communicative norm, pragmatic content.

Received: 03.10.26**Accepted:** 04.10.26**Published:** 05.10.26

Abstract: This article provides a comparative linguocultural analysis of the representation of speech behavior norms through paremiological units in English and Russian linguocultures. It examines the semantic scope of speech behavior norms, their national and cultural specificity, addressee orientation, as well as the prescriptive, evaluative, and pragmatic aspects of their content. The study demonstrates that English and Russian paremias similarly represent such universal norms as maintaining silence, speaking briefly and meaningfully, avoiding excessive talkativeness, being truthful, keeping promises, and negatively evaluating lies and boastfulness. At the same time, ethnocultural differences are identified in the ways these norms are represented, their communicative addressee orientation, and their modal organization.

INGLIZ VA RUS PAREMIOLOGIK BIRLIKLARIDA NUTQIY XULQ-ATVOR ME'YORLARINING LINGVOMADANIY IFODASI

Marjona Baxodurova*Samarqand davlat chet tillar instituti**Ingliz filologiyasi va tarjimashunoslik fakulteti talabasi**mbaxodurovam@gmail.com**Samarqand, O'zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit soʻzlar: paremiologik birlik, paremiya, nutqiy xulq-atvor, nutqiy meʼyor, lingvomadaniyat, milliy-madaniy xususiyat, kommunikativ meʼyor, pragmatik mazmun.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va rus lingvomadaniyatlarida nutqiy xulq-atvor meʼyorlarining paremiologik birliklar vositasida ifodalanishi qiyosiy-lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda nutqiy xulq-atvor meʼyorlarining semantik qamrovi, ularning milliy-madaniy xususiyatlari, adresatga yoʻnaltirilganligi hamda predikativ, baholovchi va pragmatik mazmuni yoritiladi. Ingliz va rus paremiyalarida sukut saqlash, qisqa va mazmunli soʻzlash, ortiqcha gapirmaslik, rostgoʻylik, vaʼdaga sodiqlik, yolgʻon va maqtanchoqlikni qoralash kabi umuminsoniy meʼyorlar mushtarak ekani aniqlanadi. Shu bilan birga, mazkur meʼyorlarning ifodalanish usuli, kommunikativ adresatsiyasi va modal xususiyatlarida etnomadaniy tafovutlar mavjudligi asoslanadi.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НОРМ РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ В АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

Маржона Баходурова

Студентка факультета английской филологии и переводоведения

Самаркандский государственный институт иностранных языков

E-mail: mbaxodurovam@gmail.com

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: паремиологические единицы, паремия, речевое поведение, речевая норма, лингвокультура, национально-культурная специфика, коммуникативная норма, прагматическое содержание.

Аннотация: В статье сопоставительно-лингвокультурологической точки зрения анализируется репрезентация норм речевого поведения посредством паремиологических единиц в английской и русской лингвокультурах. Рассматриваются семантический объём норм речевого поведения, их национально-культурная специфика, направленность на адресата, а также предписательный, оценочный и прагматический аспекты их содержания. Установлено, что в английских и русских паремиях сходным образом представлены такие общечеловеческие нормы, как соблюдение молчания, краткость и содержательность речи, недопустимость излишней разговорчивости, правдивость, выполнение обещаний, а также отрицательная оценка лжи и хвастовства. Вместе с тем выявлены этнокультурные различия в способах

Kirish. Tilda o'z aksini topgan paremiologik birliklar xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlarini o'zida mujassamlashtiruvchi muhim lingvomadaniy vositalardan biridir. Zotan, insonlar o'rtasidagi muloqotni tartibga soluvchi nutqiy xulq-atvor me'yorlari maqol va matallarda qisqa, obrazli hamda didaktik shaklda namoyon bo'ladi. Demak, paremiyalarni faqat til birligi sifatida emas, balki muayyan etnosning kommunikativ tajribasini aks ettiruvchi madaniy matn sifatida o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi [Маслова, 1997; Телия, 1996; Mahmudov, 2012; Xudoyberganova, 2015; Усмонова, 2019].

Nutqiy xulq-atvor me'yorlari insonning muloqot jarayonida qanday so'zlashi, qachon sukut saqlashi, fikrini qanday ifodalashi, suhbatdoshga munosabat bildirishi va muayyan kommunikativ vaziyatda qanday strategiyani tanlashi bilan bog'liq. Ingliz va rus lingvomadaniyatlarini qiyosiy o'rganish ushbu me'yorlarning umuminsoniy va milliy-madaniy jihatlarini aniqlash imkonini beradi. V. V. Pikalova tadqiqotida ham ingliz va rus paremiologik birliklari nutqiy xulq-atvor me'yorlarini ifodalovchi normativ birliklar sifatida kompleks tarzda tahlil qilingan [Пикалова, 2006].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-lingvomadaniy, komponent va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanildi. Material sifatida ingliz va rus tillarining paremiologik lug'atlaridan nutqiy xulq-atvorga oid paremiyalar tanlab olindi. Ingliz va rus paremiyalarini qiyoslash shuni ko'rsatadiki, nutqiy xulq-atvorga oid me'yorlar har ikki tilda ham bir xil semantik chegaralarda namoyon bo'lavermaydi. Ayrim paremiyalarda me'yor bevosita nutq jarayoniga taalluqli bo'lsa, boshqa holatlarda uning mazmuni insonning umumiy xulq-atvori va xarakter xususiyatlarini ham qamrab oladi. Bunday holat paremiologik birliklarda nutqiy xulq-atvor me'yorlarining semantik maydoni turli lingvomadaniyatlarda o'ziga xos tarzda shakllanishini ko'rsatadi [Пикалова, 2006]. Masalan, rus tilidagi «Тих, да лих; криклив, да отходчив» paremiyasi insonning tashqi va nutqiy xususiyatlariga ishora qilsa, ingliz tilidagi «Beware of a silent dog and still water» maqoli tashqi tomondan sokin ko'ringan shaxsning ehtimoliy xavfli xatti-harakatidan ogohlantirish ma'nosini ham ifodalaydi. Bunday holat nutqiy xulq-atvor me'yorining turli lingvomadaniyatlarda semantik jihatdan turlicha talqin qilinishidan dalolat beradi. Ushbu holatga mos holatni rus tilidagi «В тихом омуте черти водятся» paremiyasida ham kuzatish mumkin. Unda tashqi sokinlik insonning ichki xususiyatlari yoki ehtimoliy xatti-harakatlari bilan bog'lanadi. Demak, bir lingvomadaniyatda nutqiy xulq-atvor doirasida talqin

qilinadigan mazmun boshqa lingvomadaniyatda umumiy xulq-atvorni baholash doirasiga kengayishi mumkin.

Natija va muhokamalar. Shu nuqtayi nazardan, ingliz va rus paremiyalarida nutqiy xulq-atvorning semantik maydoni mutlaqo bir xil emas. Biroq bu farqlar ular tarkibida umumiy kommunikativ va axloqiy qadriyatlarning mavjudligini inkor etmaydi. Aksincha, turli tillardagi paremiologik birliklarni qiyoslash umumiy insoniy tajriba va uning milliy-madaniy talqinlari o'rtasidagi munosabatni aniqlash imkonini beradi [Добровольский, 1997; Телия, 1996].

Ingliz va rus paremiologik fondlarida muayyan nutqiy me'yorlarning mazmuniy yaqinligi ham kuzatiladi. Masalan:

Видна птица по полёту.

A bird may be known by its song.

Ushbu paremiyalar juftligida insonning tashqi namoyon bo'lishi yoki xatti-harakati uning ichki xususiyatlarini baholashga asos bo'lishi mumkinligi haqidagi umumiy mazmun ifodalanadi. Biroq har bir tilda mazkur mazmun o'ziga xos obrazlar orqali konseptuallashadi. Mazkur hodisa paremiologik birliklarda umuminsoniy tajribaning milliy-madaniy obrazlar orqali lingvomadaniy jihatdan aks ettirilishini namoyon etadi [Маслова, 1997; Лихачёв, 1993]. Shu sababli qiyosiy paremiologik tahlilda faqat to'liq ekvivalentlarni emas, balki semantik jihatdan yaqin, ammo milliy-madaniy mazmuni yoki kommunikativ yo'nalishi bilan farqlanadigan birliklarni ham hisobga olish zarur.

Paremiya-larda ifodalangan nutqiy xulq-atvor me'yori kimga (so'zlovchigami yoki tinglovchigami) qaratilgani ham muhim pragmatik ko'rsatkich hisoblanadi. Ayrim maqollarda me'yor so'zlovchi va tinglovchi uchun birdek amal qiladi:

Speech is silver, silence is golden.

Слово – серебро, молчание – золото.

As the question, so the answer.

Каков вопрос, таков ответ.

Brevity is the soul of wit.

Краткость – сестра таланта.

Mazkur birliklarda me'yor muayyan kommunikativ ishtirokchiga qat'iy ajratilmagan bo'lib, muloqotning har ikki tomoniga tegishli umumiy qoida sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu holat paremiologik birliklarning axloqiy-aksiologik qadriyatlar bilan bir qatorda, kommunikativ munosabatlar va muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi interaksiyaning o'ziga xos xususiyatlarini ham aks ettirishini namoyon etadi [Телия, 1996; Маслова, 1997; Худойберганова, 2015].

Biroq ayrim holatlarda bir xil kommunikativ mazmun turli tillarda turlicha adresatsiya qilinadi. Masalan:

Doing is better than saying.

Uning rus tilidagi funksional muqobili:

Не спеши языком, а спеши делом.

Ingliz paremiyasida soʻz va harakatning nisbati umumiy tarzda bayon qilinsa, rus paremiyasida meʼyor bevosita soʻzlovchiga qaratilgan boʻlib, unga koʻp gapirishdan koʻra amaliy harakatga eʼtibor berish tavsiya etiladi. Mazkur farq paremiologik birliklarda kommunikativ adresatsiyaning milliy-madaniy xususiyatlar bilan bogʻliqligini koʻrsatadi [Пикалова, 2006; Добровольский, 1997]. Shu kabi farqni quyidagi juftlikda ham kuzatish mumkin:

Curiosity killed the cat.

Много будешь знать – скоро состаришься.

Mazkur paremiyalarda ortiqcha qiziquvchanlikka munosabat ifodalanadi. Biroq ularning kommunikativ adresatsiyasi va meʼyorni ifodalash shakli turlichadir. Ingliz va rus paremiologik birliklarini qiyosiy oʻrganish shuni koʻrsatadiki, bir xil kommunikativ mazmun turli lingvomadaniyatlarda turli pragmatik vositalar orqali verbalizatsiya qilinishi mumkin [Воробьев, 1997].

Paremiyalarda nutqiy xulq-atvor meʼyorlari buyruq, taqiq, tavsiya yoki umumiy xulosa shaklida berilishi mumkin. Rus tilida nutqiy meʼyorning predikativ, yaʼni toʻgʻridan-toʻgʻri tavsiya etuvchi shakli nisbatan yaqqol namoyon boʻladi:

Молчи – за умного сойдёшь.

Держи язык за зубами.

Не хвали себя сам, пусть тебя другие похвалят.

Не ножа бойся, а языка.

Держи язык на привязи.

Mazkur paremiyalarda soʻzlovchining qanday yoʻl tutishi kerakligi ochiq koʻrsatiladi. Bunday shakllarda kommunikativ taʼsirchanlik imperativ va taqiq mazmunining bevosita ifodalanishi orqali yuzaga keladi. Rus paremiologik fondida bunday shakllarning faol qoʻllanishi nutqiy xulq-atvor meʼyorlarining preskriptiv xarakterini yaqqol namoyon etadi [Телия, 1996].

Ingliz tilida esa ayrim holatlarda shu mazmun umumiy xulosa yoki konstatatsiya shaklida ifodalanadi:

Flow of words is not always flow of wisdom.

No wisdom like silence.

Be slow to speak.

A silent fool is counted wise.

Self-praise is no recommendation.

Demak, ikki lingvomadaniyatda umumiy kommunikativ me'yor mavjud bo'lsa-da, uning modal ifodalanish usulida farq kuzatiladi. Ushbu jihat paremiyalarning mazmuniy tuzilishini pragmatik xususiyatlar bilan uzviy bog'liqlikda tadqiq etish lozimligini ko'rsatadi [Маслова, 1997].

Nutqiy xulq-atvor me'yorlari axloqiy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq. Ingliz va rus paremiologik birliklarida yolg'onchilik, chaqimchilik, maqtanchoqlik, ortiqcha gapirish va boshqalarning sirini oshkor qilish salbiy baholanadi. Mazkur holat paremiologik birliklarning lingvomadaniy mazmunida kommunikativ xatti-harakat bilan axloqiy bahoning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi [Телия, 1996; Худойберганаева, 2015]. Masalan:

A tattler is worse than a thief.

A fool's tongue runs before his wit.

A boaster and a liar are much about the same thing.

To tell tales out of school.

Rus tilida:

Выносить сор из избы.

Не хвались, идучи на рать, а хвались, идучи с рати.

Ushbu paremiyalarda nutqning axloqiy jihati birinchi o'ringa chiqadi. Demak, nutqiy xulq-atvor me'yori faqat «qanday gapirish kerak?» degan savol bilan cheklanmay, «qanday gapirish axloqan to'g'ri?» degan masalani ham qamrab oladi. Shu jihatdan paremiya til jamoasining axloqiy-aksiologik qarashlarini mujassamlashtiruvchi lingvomadaniy birlik sifatida namoyon bo'ladi [Маслова, 1997; Степанов, 1997].

Ayniqsa, rostgo'ylik va halollik har ikki lingvomadaniyatda ijobiy qadriyat sifatida namoyon bo'ladi:

Честность — лучшая политика.

Правда своё возьмёт.

Honesty is the best policy.

Truth will out.

Ushbu misollar ingliz va rus paremiologik fondlarida axloqiy me'yorlarning umuminsoniy asosi mavjudligini ko'rsatadi. Rostgo'ylik, halollik va samimiylik kabi qadriyatlarning har ikki tilda ijobiy baholanishi paremiologik birliklarda milliy-madaniy o'ziga xoslik bilan bir qatorda universal qadriyatlar ham aks etishini tasdiqlaydi [Телия, 1996; Воробьев, 1997; Mahmudov, 2012].

Paremiyalarda nutqning amal bilan uyg'unligi kommunikativ me'yor sifatida shakllangan. Insonning aytgan so'zi uning amaliy harakatlari bilan tasdiqlanishi kerakligi haqidagi g'oya har ikki tilda ham mavjud:

Разговорами сыт не будешь.

Не спеши языком, торопись делом.

Fine words butter no parsnips.

Doing is better than saying.

Words pay no debts.

Ushbu paremiyalar soʻzning oʻzi yetarli emasligi, uning amal bilan tasdiqlanishi zarurligini taʼkidlaydi. Bu holatda nutqiy xulq-atvor meʼyori insonning faoliyati va masʼuliyati bilan bir butun holda baholanadi. Bunday paremiyalarda kommunikativ xatti-harakatning samaradorligi lisoniy ifoda bilan emas, balki nutq va amaliy faoliyatning muvofiqligi bilan belgilanadi [Пикалова, 2006; Добровольский, 1997].

Shuningdek, vaʼdaga munosabat ham ijtimoiy ahamiyatga ega nutqiy meʼyorlardan biri hisoblanadi:

Не бросай слов на ветер.

Deliver your words not by number but by weight.

He that promises too much means nothing.

Ushbu birliklarda soʻzning qadri uning miqdori bilan emas, balki mazmuni, ishonchliligi va amaliy natijasi bilan belgilanishi taʼkidlanadi. Shunday qilib, vaʼda, majburiyat va berilgan soʻzga sodiqlik kommunikativ xulqning ijtimoiy masʼuliyat bilan bogʻliq jihatlarini namoyon etadi [Пикалова, 2006; Теля, 1996].

Folklarning muhim xususiyatlaridan biri – unda mutlaq va oʻzgarmas haqiqat emas, balki muayyan vaziyatga bogʻliq qarashlarning ham mavjudligidir. Shu sababli bir holatda toʻgʻri deb baholangan nutqiy meʼyor boshqa vaziyatda nisbatan oʻzgarishi mumkin. Paremiologik birliklarning bunday xususiyati ularning kommunikativ-pragmatik mazmuni vaziyat va kontekst bilan chambarchas bogʻliqligini koʻrsatadi [Пикалова, 2006; Теля, 1996].

Masalan, rostgoʻylik ijobiy qadriyat sifatida baholansa-da, har qanday haqiqatni har qanday vaziyatda ochiq aytish maʼqul emasligi ham taʼkidlanadi:

Не всякую правду вслух произноси.

All truths are not to be told.

Правда глаза колет.

Bunda paremiya kommunikativ vaziyatni hisobga olish zarurligini koʻrsatadi. Demak, nutqiy xulq-atvor meʼyori faqat muayyan qoidani bajarishdan iborat boʻlmay, soʻzlovchining maqsadi, suhbatdoshi va muloqot sharoiti bilan ham bogʻliq. Bunday pragmatik yondashuv kommunikativ meʼyorning vaziyatga moslashuvchan xususiyatini ochib beradi [Пикалова, 2006; Safarov, 2006].

Ingliz va rus paremiyalarida ayrim harakatlarni bajarish majburiyligi, boshqalarida esa ularning ixtiyoriyligi ifodalanadi. Masalan:

Не давши слова – крепись, а давши – держись.

Шибко слушай, да не шибко говори.

Ingliz tilida:

Think before you speak.

Ask no questions and you will be told no lies.

Be swift to hear, slow to speak.

Ushbu birliklarda muayyan nutqiy harakatni bajarish yoki undan tiyilish zarurligi anglashiladi. Mazkur holat paremiologik birliklarda kommunikativ xatti-harakatlarning majburiylik darajasi ham ifodalanishini ko'rsatadi [Пикалова, 2006].

Boshqa paremiyalarda esa tinglovchining nutqqa munosabati, xususan, eshitilganini e'tiborsiz qoldirish imkoniyati ifodalanadi:

В одно ухо влетело, в другое вылетело.

Брань на вороту не виснет.

In at one ear and out of the other.

Sticks and stones may break my bones, but words will never hurt me.

Ushbu holatlarda tinglovchining eshitilgan axborotga munosabati, uni qabul qilish yoki e'tiborsiz qoldirishi bilan bog'liq kommunikativ strategiya namoyon bo'ladi. Demak, nutqiy xulq-atvor me'yorlari faqat so'zlovchining nutqiy faoliyatini emas, balki tinglovchining axborotni qabul qilish, baholash va unga munosabat bildirish usullarini ham qamrab oladi [Телия, 1996; Пикалова, 2006].

Ingliz va rus paremiologik birliklarini qiyosiy tahlil qilish natijasida nutqiy xulq-atvor me'yorlarining har ikki lingvomadaniyatda muhim o'rin egallashi aniqlanadi. Ularda sukut saqlash, qisqa va mazmunli so'zlash, ortiqcha gapirmaslik, rostgo'ylik, halollik, va'daga sodiqlik, so'zni amal bilan uyg'unlashtirish kabi umuminsoniy kommunikativ qadriyatlar mushtarak tarzda ifodalanadi. Shu bilan birga, bir xil me'yorning turli tillarda ifodalanish shakli, semantik qamrovi, modal xususiyati va kommunikativ adresatsiyasida farqlar kuzatiladi. Ayrim ingliz paremiyalarida nutqiy me'yor kengroq xulq-atvor me'yori sifatida talqin qilinsa, rus paremiyalarida ayrim me'yorlar so'zlovchiga bevosita tavsiya yoki taqiq shaklida yo'naltiriladi. Bu farqlar milliy til ongi va kommunikativ madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini namoyon etadi.

Xulosa. Shunday qilib, paremiologik birliklar nutqiy xulq-atvorning milliy-madaniy modellarini o'rganish uchun muhim manba bo'lib, ularda nafaqat muayyan til jamoasining kommunikativ tajribasi, balki uning axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy me'yorlari va muloqotga munosabati ham mujassamlashadi. Paremiyalarni qiyosiy-lingvomadaniy tahlil qilish turli

xalqlarning kommunikativ tafakkuridagi mushtarak va o'ziga xos jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I) // Вопросы языкознания. 1997. № 6. – С. 37-48.
2. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997. – 207 с.
3. Пикалова В.В. Этнокультурные нормы речевого поведения в паремиологических единицах английской и русской лингвокультур: дис. ... канд. филол. наук. – М., 2006. – 188 с.
4. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
5. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
6. Усмонова Ш. Лингвокультурология. – Тошкент, 2019. – 248 б.
7. Воробьёв В.В. Лингвокультурология: теория и методы. – М.: Изд-во Российского университета дружбы народов, 1997. – 331 с.
8. Худойберганава Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2015. – 44 б.
9. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab // O'zbek tili va adabiyoti. 2012. № 5. – В. 3-16.
10. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 91 b.
11. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.